

I. ĐẶC ĐIỂM CHUNG

Kinh tế thị trường là sản phẩm hoạt động kinh tế của con người đã trải qua nhiều thời đại. Kinh tế thị trường đã xuất hiện từ xa xưa trong lịch sử kinh tế, nhưng kinh tế thị trường chỉ thực sự phát triển mạnh mẽ, phong phú trong vài trăm năm gần đây. Gần như hầu hết các nước thế giới ngày nay đều theo mô hình kinh tế thị trường với những đặc trưng, màu sắc riêng của từng nước. Kinh tế thị trường của các nước Tây Âu có những nét đặc trưng riêng không giống mô hình của Mỹ, Nhật. Trung Quốc ngày nay cũng đi theo kinh tế thị trường, nhưng không hoàn toàn giống mô hình của các nước phương Tây mà mang "màu sắc Trung Quốc". Nước Nga ngày nay cũng đã rẽ hẳn theo hướng kinh tế thị trường của các nước phương Tây, nhưng mấy năm qua với những "liệu pháp sốc", nền kinh tế của nước này điêu đứng, lao đao, có lúc lâm vào tình trạng khủng hoảng kinh tế xã hội sâu sắc, đến nay chưa định hình trong việc lựa chọn mô hình kinh tế Mỹ, Tây Âu hay Nhật.

Song trên bình diện tổng quát, kinh tế thị trường của các nước đều có điểm tương đồng: vừa có "bàn tay vô hình" của thị trường tác động, tự điều chỉnh, vừa có sự can thiệp, điều tiết của nhà nước, cái gọi là "bàn tay hữu hình", là sự quản lý không thể thiếu được của nhà nước, dù ở trình độ phát triển nào. Trên thế giới ngày nay, hầu như không nước nào không có sự can thiệp, quản lý của nhà nước đối với kinh tế thị trường. Thực tiễn cuộc sống cũng đã chỉ rõ sự cần thiết phải có "bàn tay" của nhà nước đối với kinh tế thị trường, dù phát triển theo khuôn hướng nào, mục tiêu nào. Mặt khác, một điều cần phải khẳng định là, mô hình kinh tế của các nước trên thế giới ngày nay, dù phát triển và hoàn hảo đến mức nào, cũng không phải là thiên đường mà vẫn có những khuyết tật nhất định. Ngay các nhà kinh tế của các nước phương Tây cũng phải thừa nhận nhược điểm trong các mô hình kinh tế của các nước: bất kham, không kiểm soát được hay tính chất hoang dã, "man rợ" của nó (Capitalisme incontrôlable, sauvage). Theo thời gian, kinh tế thị trường ngày càng bộc lộ nguyên hình những mặt trái của nó: nạn thất nghiệp, bất công xã hội, phân hóa giai cấp sâu sắc, tình trạng tội phạm v.v... Và cũng từ đó cho thấy, kinh tế thị trường không phải là thiên đường trên thế giới ngày nay.

Trong số các nước châu Âu, mô hình kinh tế Thụy Điển có những nét đặc trưng đáng lưu ý. Đó là nền kinh tế của một nước vốn là nông nghiệp nghèo nàn ở Bắc Âu, sau một thế kỷ trải qua kinh tế thị trường trở thành một nước công nghiệp phồn vinh, một nhà nước phúc lợi điển hình ở châu Âu. Trung Quốc và Nga là hai nước trong các nước

ĐẶC ĐIỂM KINH TẾ THỊ TRƯỜNG CỦA CÁC NƯỚC TRÊN THẾ GIỚI

PTS. PHẠM MINH TRÍ

XHCN trước đây chuyển từ cơ chế quan liêu bao cấp sang kinh tế thị trường, nhưng thành quả đạt được rất khác nhau. Trung Quốc tuy phải trải qua thời kỳ kinh tế "quá nóng" (1989 - 1991) và một số vấn đề, khó khăn nhất định (nạn thất nghiệp, tình trạng tội phạm, tham nhũng...) nhưng nhìn chung kinh tế phát triển ổn định, đạt tốc độ tăng trưởng khá cao (vào loại hàng đầu trên thế giới). Còn nước Nga, mặc dù đã rẽ hẳn theo hướng kinh tế thị trường của thế giới phương Tây, nhưng nền kinh tế của nước này đã gặp nhiều khó khăn, lâm vào tình trạng trì trệ, suy giảm, thậm chí có thời kỳ khủng hoảng sâu sắc... và đến nay chưa định hình được mô hình kinh tế cho mình.

Kinh tế thị trường của Mỹ có đặc trưng là, do tiềm lực kinh tế và năng lực cạnh tranh mạnh mẽ nên mức độ nhà nước can thiệp vào kinh tế có phần "mềm" hơn các nước khác, nhưng nhà nước lại can thiệp tích cực, mạnh mẽ vào lãnh vực kinh tế đối ngoại, một mặt bảo hộ thị trường trong nước, mặt khác, hỗ trợ mạnh mẽ cho các công ty Mỹ trong việc xâm nhập vào thị trường ngoài nước; kinh tế thị trường Mỹ cũng bộc lộ khá rõ nét mặt trái và những khuyết tật của nó.

Kinh tế thị trường ở các nước đang phát triển châu Á và Đông Nam Á cũng có những nét đặc trưng đáng lưu ý. Ở các nước này đều có sự can thiệp tích cực, mạnh mẽ của nhà nước vào kinh tế (Hàn Quốc, Indonesia, Philippines, Malaysia, Thái Lan...) nhất là Hàn Quốc đang theo đuổi "nền kinh tế thị trường do chính phủ hướng đạo" và chính phủ Hàn Quốc đang sử dụng "bàn tay hữu hình" mạnh mẽ để thúc đẩy và tạo mọi điều kiện thuận lợi cho kinh tế thị trường phát triển, trong khi đó, ở một số nước và khu vực khác, vai trò can thiệp của nhà nước có phần nổi trội hơn, thậm chí gần như để cho thị trường tự điều chỉnh (Singapore, Hong Kong); ở các nước thuộc khu vực này còn có quá trình quốc hữu hóa đan xen với quá trình tư nhân hóa, nhà nước trực tiếp đầu tư vào một số lĩnh vực then chốt, quan trọng trong nền kinh tế quốc

dân như: dầu khí, hóa dầu, thép khai thác, thiếc, đồng... (Hàn Quốc, Indonesia, Philippines, Thái Lan, Singapore, Malaysia...) và hiện nay khu vực này tỏ ra đang năng động, phát triển với tốc độ tăng trưởng cao hàng đầu thế giới, trong đó có những nước được người ta dự đoán sẽ trở thành cường quốc kinh tế trong thế kỷ sắp tới.

Khái quát lại, có thể nói kinh tế thị trường hiện đại ở các nước trên thế giới ngày nay, mặc dù có những nét cơ bản giống nhau (sự can thiệp của nhà nước, kết hợp thị trường và nhà nước), nhưng rất phong phú, đa dạng, muôn màu muôn vẻ và không có mô hình lý tưởng chung cho tất cả các nước. Nước nào theo đuổi mô hình nào với đặc trưng màu sắc riêng của mình là việc của mỗi nước. Có nước tăng trưởng với tốc độ cao, nước khác tăng trưởng thấp hơn, có nước sau một khoảng thời gian lịch sử vượt lên các nước khác, có nước tụt lại phía sau như trường hợp Thái Lan và Philippines, có nước chuyển sang kinh tế thị trường thành công, nhưng nước khác lại không thành công hay thành công với mức độ rất khác nhau. Đó là những nét chính với những gam màu sắc khác nhau trong bức tranh kinh tế của thế giới ngày nay.

II. ĐẶC ĐIỂM CỦA KINH TẾ THỊ TRƯỜNG HIỆN ĐẠI

Kinh tế thị trường hiện đại phát triển vào khoảng những năm 50 của thế kỷ 20 với đặc trưng: nhà nước can thiệp tích cực, mạnh mẽ vào kinh tế và mở rộng giao lưu kinh tế với nước ngoài, trong khi ở các giai đoạn trước đó (khoảng cuối thế kỷ 17 đến đầu thế kỷ 20), kinh tế thị trường tự do phát triển theo tinh thần tự do, nhà nước không can thiệp vào kinh tế mà chỉ làm các chức năng truyền thống của nhà nước pháp quyền:

- Bảo vệ quyền sở hữu của các nhà kinh doanh (người canh gác trong kinh tế thị trường).

- Nhà nước bảo đảm an ninh chính trị, quốc phòng, an toàn xã hội, tạo môi trường thuận lợi cho các doanh nghiệp.

- Xử lý các tranh chấp trong kinh doanh và vi phạm pháp luật.

1. Trong giai đoạn kinh tế thị

trường hiện đại, nhà nước can thiệp vào kinh tế. Chủ yếu thông qua các chính sách tài chính - tiền tệ, kinh tế đối ngoại (thuế, lãi suất chiết khấu của ngân hàng, điều tiết xuất nhập khẩu v.v...)

Trên thế giới ngày nay không có nước nào mà nhà nước không can thiệp vào kinh tế. Chỉ khác nhau ở biện pháp, mục tiêu và kết quả đạt được. Kinh tế thị trường hiện đại ở các nước đều có sự kết hợp giữa cơ chế thị trường (bàn tay vô hình) và bàn tay hữu hình của nhà nước.

Sự can thiệp của nhà nước vào kinh tế thị trường hiện đại thể hiện trên các mặt sau:

(1). Ở một số nước diễn ra quá trình xây dựng hình thức sở hữu nhà nước (công hữu hóa) ở một số ngành mà tư nhân không làm hoặc không quan tâm vì ít lợi nhuận, nhưng cần thiết cho đời sống kinh tế xã hội (như ngành khai thác than đá ở Anh). Như vậy, trong kinh tế thị trường hiện đại còn có quá trình công hữu hóa, chứ không phải chỉ có quá trình tư nhân hóa các hình thức sở hữu. Ở Pháp trong thời gian gần đây, khu vực thuộc sở hữu nhà nước chiếm 13% GNP, hơn 30% tổng số vốn đầu tư trong nước, ở các nước đang phát triển Đông Nam Á (Indonesia, Singapore, Thái Lan, Malaysia) khu vực kinh tế thuộc sở hữu nhà nước có vị trí quan trọng trong nền kinh tế nhất là các ngành công nghiệp nặng.

(2). Nhà nước trực tiếp đầu tư vào các công trình công cộng, kết cấu hạ tầng như cầu đường, bến cảng, hệ thống thoát nước v.v... (Anh, Pháp, Đức, Nhật). Nhà nước tạo điều kiện thuận lợi về môi trường đầu tư cho tư nhân (xây dựng kết cấu hạ tầng, bảo đảm tín dụng cho tư nhân v.v...).

(3). Ở một số nước, nhà nước có chú ý về tiền lương, trợ cấp thất nghiệp, phúc lợi xã hội (nhất là ở các nước châu Âu mà điển hình là Thụy Điển: nhà nước phúc lợi - Pháp: quy định mức lương tối thiểu).

(4). Mặt trái, khuyết tật của kinh tế thị trường ngày càng bộc lộ rõ hơn trước đây (nạn thất nghiệp, tình trạng tội phạm gia tăng, phân hóa xã hội v.v...). Ở Mỹ: 5% gia đình giàu có chiếm 2/5 thu nhập quốc dân, ở Đức: 10% gia đình giàu có chiếm hơn 50% tài sản của nước Đức. Đến năm 2000 số dân nghèo khổ ở các thành thị trên thế giới sẽ lên đến 1 tỷ người (tổ chức lao động Quốc tế - ILO).

(5). Vai trò của nhà nước ngày càng tăng trong lĩnh vực kinh tế đối ngoại, giao lưu kinh tế với các nước. Các nguyên thủ quốc gia trực tiếp bàn bạc với nhau về thị trường ô tô, hàng dệt v.v...hăm dọa trừng phạt kinh tế lẫn nhau (Mỹ, Nhật).

(6). Ở nhiều nước có luật chống độc quyền nhằm đảm bảo một sân chơi

đồng nhất, cơ hội ngang nhau giữa các thành viên trong nền kinh tế thị trường (Mỹ - Đức - Pháp...).

2. Tỷ trọng của khu vực dịch vụ ngày càng tăng lên trong nền kinh tế thị trường hiện nay

Đây là một trong những đặc điểm quan trọng của kinh tế thị trường hiện đại, phản ánh xu hướng chuyển dịch cơ cấu kinh tế đặc trưng của thời kỳ hậu công nghiệp hóa, được đánh dấu bằng sự gia tăng của khu vực dịch vụ (khu vực III) trên cơ sở một nền tảng khoa học - công nghệ mới (vi điện tử, tin học v.v...) thay thế cho xu hướng gia tăng của công nghiệp chế biến (khu vực II) của thời kỳ công nghiệp hóa trước đây. Tỷ trọng cao của khu vực dịch vụ trong nền kinh tế thị trường hiện đang làm cho nó trở thành loại hình "kinh tế dịch vụ", trong đó các lĩnh vực tài chính - tiền tệ trở thành biểu tượng và sức mạnh của nền kinh tế thị trường hiện đại. Sự ra đời và phát triển thị trường chứng khoán đã hình thành nên các trung tâm tài chính quốc tế (London, New York, Frankfurt, Tokyo, Paris, Zurich, Hong Kong v.v...) đã khiến cho hoạt động của thị trường vượt quá phạm vi trao đổi hàng hóa thông thường trước đây.

3. Kinh tế thị trường ở các nước đang phát triển thuộc khu vực Châu Á và Đông Nam Á có một số đặc điểm nổi bật:

(1) Nhà nước can thiệp tích cực, mạnh mẽ vào kinh tế (nhất là ở Hàn Quốc, Thái Lan, Indonesia, Philippines, Malaysia v.v...). Nói chung, các nước đều sử dụng "bàn tay" mạnh mẽ của nhà nước vào kinh tế.

Chính phủ Thái Lan chủ trương xây dựng một nền kinh tế của dân tộc Thái Lan (xóa bỏ độc quyền trong kinh tế của người Hoa), chính phủ Hàn Quốc theo đuổi nền "kinh tế thị trường do chính phủ quản lý và hướng đạo" với những định hướng, mục tiêu khá rõ trong các thời kỳ phát triển kinh tế trong 3 thập kỷ qua. Chính phủ Indonesia, Philippines, Malaysia và các nước khác trong khu vực cũng đã tích cực can thiệp vào kinh tế thị trường ở các nước thông qua các biện pháp, chính sách tài chính, tiền tệ, kiểm soát xuất nhập khẩu v.v...

(2) Trong quá trình phát triển kinh tế thị trường ở các nước thuộc khu vực này đã hình thành khu vực kinh tế thuộc sở hữu nhà nước (Hàn Quốc, Thái Lan, Indonesia, Singapore, Malaysia, Ấn Độ v.v...) khu vực kinh tế này được hình thành và phát triển như một sự cần thiết, tất yếu ở nhiều nước. Lý do xuất hiện lúc ban đầu phần lớn là do quá trình quốc hữu hóa một số tài sản của đế quốc và tay sai để lại, về sau là do nhà nước trực tiếp đầu tư vào các ngành sản xuất then chốt, quan trọng của nền kinh tế quốc dân, trong khi

thành phần kinh tế tư nhân ở các nước này còn non yếu về nhiều mặt (vốn liếng, năng lực kinh doanh v.v...).

Ở Hàn Quốc: nhà nước trực tiếp đầu tư vào các ngành sản xuất quan trọng của đất nước như: luyện thép, hóa dầu, lọc dầu, công nghệ cơ khí v.v... Công ty sắt thép Pohang - công ty lớn thứ hai trên thế giới - thuộc sở hữu nhà nước. Trong những năm 70, khu vực kinh tế thuộc sở hữu nhà nước chiếm tỷ trọng khoảng 10% GNP trong khu vực công cộng và 13% GNP trong khu vực phi công cộng.

Ở Indonesia: các xí nghiệp thuộc sở hữu nhà nước chiếm 13% GNP và thu hút 13,5% tổng số lao động trong nước, có thời kỳ (1956 - 1965) công nghiệp thuộc nhà nước chiếm trên 70% sản lượng công nghiệp trong nước. Các công ty thuộc sở hữu nhà nước có vị trí quan trọng trong các ngành dầu mỏ, hóa lỏng khí thiên nhiên, luyện thép, khai thác, thiếc, đồng, sản xuất điện, xi măng v.v...

Ở Thái Lan: khu vực thuộc sở hữu nhà nước chiếm 18% sản lượng công nghiệp. Có thời kỳ nhà nước Thái Lan đã kiểm soát 60 ngành kinh doanh, trực tiếp đầu tư vào khu vực công cộng (đường sắt, hàng không, viễn thông, sản xuất, và phân phối điện v.v...)

Ở Philippines: khu vực thuộc sở hữu nhà nước chiếm 21,3% GNP (1987).

Ở Singapore: các công ty thuộc sở hữu nhà nước chiếm 24,6% GNP (1983) dưới hình thức nhà nước đầu tư trực tiếp và liên doanh với tư nhân (tư bản nhà nước). Năm 1974 ở Singapore có 120 xí nghiệp sở hữu nhà nước, năm 1983 có 450 công ty thuộc sở hữu nhà nước toàn bộ hoặc một phần.

Nhưng nhìn chung khu vực kinh tế thuộc sở hữu nhà nước ở các nước này có điểm giống nhau là hoạt động kém hiệu quả, do các nguyên nhân chủ yếu sau đây:

- Bộ máy quản lý công kênh, kém năng động.

- Được hưởng nhiều chế độ ưu đãi, không chịu sức ép cạnh tranh trên thị trường.

- Có hiện tượng tham nhũng trong cán bộ quản lý ở một số nước.

Từ tình hình thực tế trên nhiều nước cũng đã có biện pháp điều chỉnh khu vực này theo hướng:

- Tư nhân hóa dần dần, từng bước.

- Giảm bớt các ưu đãi, đặt các xí nghiệp thuộc sở hữu nhà nước vào cơ chế thị trường, phải tự trang trải và có lãi.

- Nhà nước chỉ đầu tư trực tiếp vào các lĩnh vực xây dựng hạ tầng, thông tin, một số ngành công nghiệp quan trọng, quốc phòng, các ngành cần vốn đầu tư lớn mà tư nhân không đủ sức hoặc không muốn làm■